

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА УКРАЇНИ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Лариса ПЕРЕВОЗНИК (Кіровоград)

У статті робиться спроба дослідження морально-етичних проблем політичної еліти України, а саме: формування відповідальності перед суспільством у цілому та в різних її виявах.

In the article the analysis of moral-ethnical problem of Ukrainian political elite is provided. The formation of social opinion in its different reflection is represented.

Розвиток світової цивілізації, трансформаційні процеси в її основах, демократизація людського суспільства в усіх сферах його життєдіяльності, ефективність функціонування політичної сфери суспільства залежать від різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників. До суб'єктивних чинників належать різноманітні суб'єкти політичної діяльності, зокрема політична еліта й політичні лідери – певні групи людей та окремі люди, які кваліфіковано здійснюють підготовку та реалізацію різнопланових

політичних рішень і форм, наділені владою та впливають на політичні процеси.

Стан розвитку суспільства, його соціальна стабільність чи нестабільність, позитивні успіхи, політичні та соціальні негаразди значною мірою пояснюються формуванням, кількісним та якісним станом політичної еліти й політичних лідерів, мірою їхньої відповідальності перед суспільством.

Найскладніші перипетії та нерозв'язані вузли суспільного розвитку України, століття панування іноземців над українською нацією, яка так важко формувалася і поки що до кінця так і не сформована, період майже в два десятиріччя політичної незалежності, в якому більше поклоніння тяжкому, багатостраждальному минулому й відсутність чіткої перспективи соціально-політичного розвитку, політична криза, котра за останні роки стала майже перманентною, невизначене майбутнє пересічних українців – все це здебільшого криється у відсутності відповідальності значної частини української політичної еліти перед народом за рух за тими дороговказами, що виявилися помилковими та хибними, у її безвідповідальності за стан справ у суспільстві. Такий загальний вигляд має постановка проблеми й актуальність проблеми наразі перебуває поза всяким сумнівом.

Ефективні наукові дослідження проблем української еліти в будь-якому аспекті привносять у науку все нові відкриття й відтінки та роблять теоретичні уявлення більш глибокими й осмисленими. А це, в свою чергу, є підставою для розв'язання практичних завдань, а саме: прискоренню усіх суспільних процесів і наданню динамічності позитивним змінам у державотворенні в цілому, в економічному, політичному, соціальному, духовному та, зокрема, моральному розвитку українського суспільства.

Історіографія цього питання в останні роки має досить масштабний вигляд. Формування української елітології як науки на фоні світової також виступає свідченням особливої уваги дослідників до політичної еліти України. Проблеми еліти досліджують представники різних напрямків наукового знання: політології, соціології, історії, психології. Але вони переймаються в основному проблемами історії, стану та особливостей формування вітчизняної еліти.

Питання відповідальності політичної еліти України найчастіше ставилось і ставиться політиками та публіцистами. В останні роки в цьому напрямку досить активно проводять дослідження й науковці. Опублікували низку праць В.Золотарьов, А.Зоткін, Л.Кочубей, В.Кузеванов, В.Лесной, Г.Перепелиця, М.Рибачук, Ф.Рудич, О.Траверсе та інші. Зокрема, М.Рибачук вказує на найбільші вади вітчизняної політичної еліти, а саме: ідеологічну поляризованість з певного кола питань, брак відповідальності та неповне

усвідомлення своєї місії як провідника нації [16, 80–81]. Тому метою цієї статті і є необхідність заповнення певної прогалини в загальній тематиці досліджень проблеми політичної еліти та визначення й аналіз форм вияву відповідальності еліти в теорії і практиці політичної діяльності. Дослідження цих проблем, на думку автора, сприятиме як підвищенню відповідальності самої політичної еліти за управління суспільством і прийняття рішень, так і визначеність суспільства та рівня його очікувань – неочікувань позитивних можливостей української еліти.

Основні методологічні засади, проблеми формування, функціонування, механізми зміни політичних еліт розроблені, головним чином, у соціологічній та політологічній літературі, зокрема в працях В.Парето, Г.Моски, М.Вебера, М.Бердяєва, І.Ільїна, В.Липинського, Ж.Сореля, Р.Мікельса, Р.Міллса, Х.Ортега-і-Гассета, І.Шумпетера, Е.Фромма та інших.

Серед основних концепцій еліти з огляду на проблему, яка досліджується, привертають увагу концепції М.Вебера та Х.Ортега-і-Гассета. М.Вебер розглядав політичну еліту як особистості, що наділені харизмою, особливостями, серед яких чільне місце посідають і їхні моральні чесноти.

Х.Ортега-і-Гассет взагалі розглядав представників політичної еліти як осіб, котрі інтелектуально та морально стоять над масою людей і мають розвинуте, найвище почуття відповідальності, як найпрестижніших у суспільстві людей. Оригінальність та актуальність думок цього дослідника полягає у тому, що всі суспільні процеси та ситуації він розглядає під кутом зору моральності, а суспільний процес у нього – це системний процес, у якому органічно пов'язано багато елементів і серед них чільне місце посідає, зокрема, процес моральний.

На цьому тлі не менш органічно мають вигляд пояснення щодо обраної меншості, тобто політичної еліти. Еліту Х.Ортега розглядає на фоні натовпу, маси й показує, що „спільна мета, ідея або ідеал виступає єдиним зв'язком” меншості [12, 18]. Для того, щоб належати до цієї обраної меншості необхідно, щоб „кожен через причини особливі, більш чи менш особисті, відпав від натовпу” [12, 18]. Х.Ортега наголошує на тому, що „обрані не ті, які пихато ставлять себе вище, але ті, які вимагають від себе більше, навіть, якщо вимога до себе непосильна”, і це ті, „хто вимагає від себе більшого й сам на себе звалює тягарі та обов'язки” [12, 19]. Говорячи про реалізацію різних програм в усіх сферах суспільного життя, зокрема програм політичних та урядових, Х.Ортега говорить про те, що „є обов'язки та заняття особливого виду, і здібностей вони вимагають також особливих”, і завжди ці справи виконувала „досвідчена, вправна меншість, яка хоча б претендує на вправність” [12, 20].

Ніби передбачаючи торжество формальної еліти в Україні, а насправді узагальнюючи європейську політичну ситуацію 40-х років XX ст., Х.Ортега говорить про те, що значно змінилася роль маси, яка „вирішила вийти на авансцену, зайняти місце й отримати задоволення і блага, раніше адресовані небагатьом” [12, 20]. Маса, “яка не перестала бути масою, скасовує меншість” [12, 20]. Х.Ортега називає таку еліту масою, посередністю, заурядністю, яка „поза законом, і з допомогою грубого тиску нав’язує свої бажання і смаки” [12, 22].

Серед фундаментальних творів з проблем еліти, є твори російського політолога Г.К.Ашина, зокрема із сучасних теорій еліт [1]. Методологічно праця цього дослідника в сьогоденних умовах ніби нічого не дає. Але якщо відкинути всю політичну та ідеологічну заангажованість, то постає масштабне дослідження теорій еліт упродовж усієї фіксованої історії людства. Стоячи на класових позиціях у дослідженні проблем теорії еліт, Г.Ашин моральність політичної еліти зазначає із знаком мінус і говорить, що всі сучасні дослідники „можуть досить чітко бачити, наскільки аморальна більшість представників політичної еліти” [1, 68]. Свого часу американські дослідники П.Сорокін та У.Ландем також зробили висновок про аморальність верхів.

У той же час французькі вчені М.Алле та Л.Боден, навпаки, зазначають позитивні моральні якості політичної еліти. Зокрема, М.Алле про еліту говорить як про максимально достойних у розумовому, моральному та в інших вимірах осіб. Л.Боден же вбачає в еліті в цілому суспільний престиж, який передбачає певні якості, волю та знову ж таки мораль.

Американські соціологи П.Вірек та Ф.Уїлсон розглядали політичну еліту як мерітократію, тобто соціальну групу, котра серед інших виділяється своїми особливими заслугами з виконання певних соціальних функцій, обов’язковістю та відповідальністю.

Слід нагадати й позицію Е.Фромма, який досліджував вплив на особливість соціокультурних чинників і виділяв п’ять соціальних типів людської поведінки: рецептивний, експлуаторський, накопичувальний, ринковий та продуктивний. Останній, на думку Е.Фромма, і є найбільш ефективний, бо пов’язаний з моральними якостями особистості.

Виходячи з цих методологічних позицій, можна сформулювати тезу, що українська національна практика організації політичного режиму (а європейський досвід, на підставі якого ґрунтуються висновки Х.Ортеги-і-Гассета, свідчить про це) являє собою не що інше, як відкрити Х.Ортегою закономірність омасовлення політичної еліти в процесі так званої політичної гіпердемократії, її спрощення та нівелювання з масою. А цей процес, у свою

чергу, викликає ніби „заплановану”, „передбачувану” безвідповідальність або такий стан справ, коли „всі керують, а відповідати нікому”.

Українські дослідники говорять також про те, що етичний релятивізм став, на жаль, своєрідним „моральним компасом” багатьох сучасних політиків, а національна „еліта, яка потурає настроям юрби, не може бути провідником нації” [16, 80 – 81].

У теорії українського націотворення В.Липинського проблема відродження нації безпосередньо починається з відродження політичної еліти, яка повинна мати економічний потенціал, лицарські чесноти та моральний авторитет [10, 414 – 415]. „Без цих двох основних прикмет: матеріальної сили і морального авторитету – немає і не може бути національної аристократії...”, а “без неї немає і не може бути нації” [11, 365, 369].

Більшість українських дослідників, зокрема Ю.О.Тимошенко, вважають, що саме „скоробагатьки, що не мають морального авторитету, а тому й права називатися елітою” не можуть [18, 28]. А такі, як О.Пахльовська, ще більш категоричні й висловлюють думку, що „за ці роки прийшли до влади люди, а шкодять політично та економічно й знеброюють не лише словом, як ніколи” [14, 1]. О.Пахльовська невисокої думки й про інтелектуальні здібності представників політичної еліти: „Час від часу лунає голос когось із наших напівписьменних політиків” [14, 6].

Не менш важливим для цього дослідження є також осмислення самих понять обов’язку та відповідальності еліти. Ці загальноцивілізаційні поняття логічно виходять із загальної системи цінностей, яка існує у суспільстві і яку схвалює більшість членів суспільства та соціальних інститутів та їх дотримується, і яких зобов’язана дотримуватися звичайно і політична еліта. Обов’язок – це завжди усвідомлення особистістю необхідності виконання того, що заповідається моральним ідеалом, обов’язковості здійснення та виконання певного виду вчинків з дотримання різних вимог моралі як системи взаємних зобов’язань (до речі, і за договірною теорією походження суспільства та держави), котрі, у свою чергу, усвідомлюються людьми як певні життєві завдання, що мають обов’язковий, імперативний характер. Моральна відповідальність розуміється як інструмент соціальної дисципліни й міри внутрішньої свободи людини, як здатність особи тримати звіт перед собою та іншими людьми за певні вчинки та поведінку, обов’язки, зокрема групові, корпоративні, службові, особисті і т.д.

У філософа М.Бубера є цікава думка про те, що людина зобов’язана правильно розуміти свій обов’язок перед головним Судом. М.Бубер пише: коли нас візьмуть знову туди, звідки ми прийшли, то на тому Суді не буде ніяких підрахунків балів – кого зобидив, з ким згрішив. Це все пусте. У Нього

буде тільки одне питання: „Посилаючи на землю, я тебе наділив такими-то здібностями або таким-то талантом. І що ти з цим талантом зробив? Покажи!“. Раніше в могилу клали зброю, списа, коней, слуг. Сьогодні все це має моральний характер. А християнська етика поки що не стала дієвою формою впливу на наших громадян, здебільшого в яких, а особливо в представників політичної еліти, стосовно релігії не спосіб духовного очищення, а дань моді. І посту деякі з них дотримуються не з високою метою морального очищення та приведення тіла й душі до стану внутрішньої духовної гармонії, а щоб тривіально схуднути.

Великого значення в системному формуванні відповідальності як морального комплексу життєвих цінностей та критеріїв має гідність та самоповага, а в цілому — самовідповідальність, тобто відповідальність перед самим собою, власною совістю. У народі з давніх давен існують вислови: „Найстрашніший суд — суд власної совісті“, „Жити по совісті“, „Не за страх, а за совість“ тощо. Гідність та самоповага формуються як результат ціннісно-раціональної соціальної дії, про яку свого часу писав класик німецької та світової соціології М.Вебер, коли людина відчуває моральне задоволення від власного альтруїстичного вчинку, без жодної думки на очікування, на винагороду, без експектації. Але замість шляхетних учинків представники вітчизняної політичної еліти „спонсорською“ допомогою здійснюють піар-акції і саморекламу, найчастіше за рахунок держави, компрометують інститут спонсорства та меценатства, що набуло характеру подачок, латентних, легалізованих та відверто-цинічних форм підкупу електорату на виборах різних рівнів. Можна сказати, що вірус демагогії і популізму вразив українську політичну еліту, яка привчає народ до того, що можна заробити на виборчих компаніях і різноманітних політичних акціях.

Зміст проблеми полягає у тому, що моральний обов'язок (обов'язки) та моральна відповідальність політичної еліти — поняття надзвичайно масштабні й багатопланові: це відповідальність перед нацією, майбутнім, молоддю, суспільством й окремим конкретним його представником — "пересічним українцем". Як кажуть у народі: „Кому багато дано, від того багато й вимагатимуть“. І виміри цих понять у реальній практиці життя містяться в різнорівневих показниках і насамперед, у моральних: порядності, совісті, гідних учинках, вимогливості до себе (унікальний вчинок колишнього депутата Верховної Ради С.Вакарчука, який добровільно склав із себе за власною ініціативою депутатські повноваження), а також і в економічних, політичних показниках та рішеннях.

Споконвіку, зокрема з часів Аристотеля, вважалося, що з підготовки особистості до благородних учинків, дій виростає покоління для життя

всередині суспільства та задля держави, здатність громадянина до активної діяльності в умовах полісу, а систематично — із середньовіччя, ознакою шляхетності, аристократичності представників вищого правлячого класу вважалися такі людські чесноти, як альтруїзм, дотримання слова, кодексу честі рицаря, дворянина, офіцера і, як не дивно, з позиції свідомості пересічного українця, кодексу честі бізнесмена та інше, тобто власне моральні якості „харизми” особистості, її відповідальності за свої слова та вчинки.

Класична етика привертає увагу дослідників етичних проблем до проблеми цілісності внутрішнього світу особистості. Тому, передусім, українську політичну еліту доцільно розглядати не як щось математично сумарне, а як групу особистостей, кожна з яких має певні морально-етичні якості, і нерідко саме ці якості чи їх на відсутність означають „розірваність” моральної свідомості, а відповідно й моральну невмотивованість її вчинків і категоричну невідповідність тому образу політика, який передбачається тлумаченням моралі як належний, відповідний, а то й — зразковий.

Сучасний голландський дослідник проблем історії досягнення людством вищих ступенів культури, моральності Й.Хейзинга звертає увагу: "Щоб стати першим, треба опинитися першим, показати себе першим". Для доказовості такої переваги і слугує суперництво, змагання [20, 110]. Ідея морального вдосконалення, доброчинність благородної людини ще з еллінської епохи — це "сума якостей, які роблять її здатною боротися та панувати" і перешкоджають вступу напівосвіченої маси з девальвованими моральними цінностями в духовне спілкування [20, 110].

Й.Хейзинга приводить приклади з китайських історичних джерел про війни та збройні конфлікти й говорить: "Це було ймовірніше змагання в моральних цінностях, зіткнення двох кодексів честі, аніж суперечки із зброєю в руках" [20, 113].

Й.Хейзинга гостро критикує філософський імморалізм, тобто вчення про позаморальність держави, родоначальниками якого були М.Макіавеллі, Т.Гоббс, Й.Фіхте, Г.Гегель, і категорично стверджує, що держава не має права залишати „грунт моральності”. Далі вчений формулює думку, що вчення про моральну автономію держави є особливо небезпечним, адже держава — найбільш сильний суб’єкт влади, „який здатний і облаштувати, і зруйнувати весь світ [20, 448]. Цей суб’єкт зобов’язаний дотримуватися політичного обов’язку, політичної честі, вірності політичному ідеалу. Якщо цього немає, то „там, де немає обов’язку і немає честі, не може бути й довіри” [20, 447].

Одним з виявів рівня моральності політика, як форми відповідальності перед суспільством, є відставка з державних, політичних, партійних посад чи примусова на вимогу „контреліти” опозиції чи суспільства, чи добровільна відставка як перевірка політика на совість. Для українського істеблішменту такий вияв поки що не прийнятний.

Держава не приймає законів, які диктували б ті чи інші принципи, норми, правила моралі, але водночас вона сама в особі державних службовців, чиновників, політиків, представників трьох гілок діючої влади й опозиціонерів зобов’язана дотримуватися норм суспільної моралі й показувати зразки моральності у всіх своїх діях. Держава в собі акумулює та інтегрує усі сфери життя соціуму й мораль не є винятком. Народ говорить: „Яка влада, така й мораль”, „Риба гние з голови”, „Пани чубляться, а в мужиків чуби тріщать”, „Який Сава, така й слава” тощо.

А.Пахарєв понад десять років тому, 1997 р., констатував, що український народ не довіряє ні вихідцям із тоталітарної еліти, ні націонал-радикалам [13, 12]. У 2007 р. значно збільшився рівень недовіри до всіх провідних політиків України [15]. Дослідники констатують, що «непопулярність окремих політичних персон проектується й на ставлення до органів влади загалом» [8, 27]. А в кінці 2008 р. українське суспільство вже було розколоте за кольорами партій, і значна частина народу не довіряє нікому. Графа у виборчих бюлетенях "проти всіх" стала для українців життєвою нормою. Кожна з цих частин становить майже третину населення.

Правомірно з цих теоретико-методологічних роздумів сформулювати думку, що більшість дослідників, зазначаючи те, що політична еліта формується в основному за такими особливими якостями, як надзвичайні здібності, задатки та творчий потенціал, значною мірою виокремлює саме моральні якості особистості. Л.Кочубей указує, що "політична еліта за формальною ознакою – це ті, хто править; за ціннісною – ті, хто гідний правити" [8, 26].

Тому політична еліта в моральному аспекті в усі часи розумілась і розуміється як найбільш відповідальна частина вищого класу суспільства, а в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. у зв’язку з новими якостями суспільства в житті політичної еліти настає час, коли „на місце примітивного ідеалу честі й благородства, який коріниться в самопрославленні, у просунутих фазах культури заступає ідеал справедливості...” [20, 165]. Саме наслідування ідеалу справедливості й виступає основною ознакою соціально-політичного розвитку суспільства, його політичної еліти.

Більшість представників української еліти саме цей момент переходу від самопрославлення до дотримання соціальних ідеалів справедливості

пропустили й надалі „піаряться” в різних політичних шоу, проплачених фото- і телесесіях тощо. Слід нагадати, що батько Олександра Македонського Філіп II, якого різко критикував оратор Демосфен, за що його гострі „спічі” проти царя отримали назву „філіпиків” і ця назва в політичному лексиконі залишилася й на сьогодні, щоб не захворіти на зіркову хворобу, наказав близьким людям щодня будити його словами: „Просинайся, царю, і пам’ятай: ти — людина!” Бажано, щоб цей вислів був періодично нагадуванням представникам української еліти, “слугам” народу.

Відповідальність політичної еліти – це не просто відповідальність простого "маленького українця", пересічного, це відповідальність особистості, яка наділена від громади чи, яка себе особисто наділила (очільник партії, утвореної "під себе", під свої плани) певними повноваженнями чи посадовими, державними чи самоуправлінськими функціональними повноваженнями, котрі передбачають залежність від цих рішень не власної долі та долі своєї сім’ї, а значно більшої кількості представників громади. Навіть “кум”, “кумівство” в українській історії покладає на виконувача цієї ролі цілої низки батьківських обов’язків стосовно дитини, вже не кажучи про обов’язки та відповідальність сільського старости, війта, сільського чи міського голови.

Відповідальність політичної еліти характеризується своєю масштабністю і багаторівневістю: муніципальний, регіональний та всеукраїнський рівні, а також може мати вияви на державному рівні й на рівні прийняття рішень політичними партіями:

- відповідальність моральна та відповідальність правова, юридична, пов’язана із дотриманням та виконанням законів і посадових функцій представниками політичної еліти;

- відповідальність персональна й колективна;

- відповідальність перед історією та перед нацією за реалізовані чи нереалізовані перспективи та за конкретні обіцянки впродовж певного проміжку часу, наприклад, за депутатську каденцію, поліпшити умови праці та життя виборців;

- відповідальність за свої громадянські вчинки та дії перед своєю сім’єю, дітьми та перед самим собою, перед власною совістю;

- відповідальність як зразок для наслідування молодими поколіннями.

Стосовно “зразка для наслідування”, то з упевненістю можна констатувати, що такі зразки значно переконаливіші в країнах з усталеними демократичними традиціями (слід зауважити, що це не ідоли та ідеалізовані фетиші, а саме зразки з усіма людськими вадами). Якщо американці в усьому, навіть у меню традиційної інавгураційної вечері нового президента

рівняються на батьків американської демократії А.Лінкольна та Т.Джеферсона, то українській еліті з причини необ'єктивної, багато разів переписаної історії таких зразків треба ще пошукати. А наразі може виявитися, що зразок, взірець, – далеко не взірець. А може трапитися і навпаки, як це трапилося з І.Мазепою, Н.Махном, С.Бандерою, Р.Шухевичем та іншими. Сама ж політична еліта й кожен окремо взятий її представник за міру відповідальності повинен мати власну совість, а межею допустимості вчинків – громадську думку. І самі представники політичної еліти повинні усвідомити, що вже сьогодні стають для молоді позитивними чи негативними зразками для наслідування. Точно так, як перша подружня пара США і перша леді США здавна вважається навіть законодавицею моди.

Звичайно, розуміння проблеми відповідальності політичної еліти України пов'язане з цілою низкою чинників, які перебувають в історичній минувшині та ментальності українського народу. Сторіччя залежності від інших країн не могли не відбитися на цьому процесі. Деякі вчені, розглядаючи ці питання, пригадують навіть особливості поведінки київських князів, зокрема невміння їх іти на поступки, небажання об'єднатися тощо. Історія українського середньовіччя весь час протиставляє вчинки Б.Хмельницького та того ж І.Мазепи. Для одних: Переяславська рада, для інших – Переяславська зрада. І хто з цих видатних постатей зразок відповідальності чи, навпаки, безвідповідальності, сьогодні категорично стверджувально сказати не можна. А історія останніх гетьманів України дуже нагадує нашу новітню історію, тобто історію сьогодення України з 1991 року по нинішній день.

Багато дослідників, зокрема А.Пахарєв, вважають, що українська політична еліта умовна, формальна [12,9]. Ф.Рудич указує, що "це еліта за формальною ознакою" [17,4]. Л.Кочубей висловлює погляд, що в Україні зародилася "лише масштабна політична псевдо еліта" [8, 26]. А тому видається небезпідставним логічне запитання: якщо вона така, то ніби то й питати нічого, де їй брати почуття гідності, відповідальності, обов'язку, совісті та інше. А.Пахарєв небезпідставно вважає, що за такого стану політичної еліти й реалізація демократичних принципів управління сумнівна, а самі принципи будуть безнадійно спотворені [13, 14].

Становлення політичних еліт довготривалий процес. Він займає десятки, а то й сотні років й охоплює неодне покоління, має загальні механізми становлення і особливості. Оскільки вище зазначене виходить за межі цього дослідження, то слід указати лише на таку особливість становлення української еліти, як відсутність професійних політиків та навчання політики, як кажуть "у процесі руху". Так, збереглися "професійні революціонери",

адміністратори радянського періоду й до влади прийшли багаті люди, “нуворіші”, “нові українці” різного масштабу. З них ті, які сформували свій капітал до приходу у владу, політику за допомогою нелегітимних методів. Вислів “Майже сто відсотків українського капіталу має кримінальне походження” став мало не афоризмом. Ця частина політиків прийшла, щоб юридично забезпечити недоторканість накопиченого, тому “вони державу сприймають як корпорацію” [8, 26]. Інша частина політиків, навпаки, з допомогою просування в політику, лоббіювання певних інтересів та законопроектів сформувала свої матеріальні та фінансові статки саме завдяки політиці. Розділити “бізнес і політику”, як у свій час закликали “помаранчеві”, не вдалося, і на даному витку української історії це питання навіть перспективи немає, хіба що за тими окремими випадками, які про людське око стали формою завуальованого відходу від бізнесу, коли депутати переоформили свій бізнес на членів своєї родини де-юре, а де-факто, як вели свій бізнес, так його й ведуть.

Окремі дослідники вказують на ті ж чинники, зокрема “омасовлення” при формуванні політичної еліти, про що говорив Х.Ортега-і-Гассет та провінціалізм походження, що означає, здебільшого й провінціалізм мислення. Зокрема, А.Зоткін указує, що це відбулося на всіх рівнях суспільства під впливом революційних змін на початку 90-х років, та наголошує на особливостях формування регіональної еліти [5, 181] і факт “засилля” у владної еліти вихідців із нерозвинених, периферійних областей [6, 102].

В.Золотарьов пояснює безвідповідальну поведінку української еліти її походженням (провінційні урядовці колишньої системи та сільське походження), браком політичної волі та неузгодженості повноважень політичної еліти й відповідальності [4, 19]. Суспільна потреба у всебічному становленні суспільства, на думку О.Траверсе, “потребує здорового культурного й морального підґрунття. Першим індикатором хворого суспільства є аморальні вчинки та дії політичної еліти” [19, 73–74].

Уся українська історія і незавершений процес формування української нації свідчить про компрадорський характер більшості політичної еліти України. Цей компрадорсько-колабораціоністський характер української політичної еліти, як і української буржуазії, “нуворішів” виявляється в різних аспектах, але найяскравіше в тому, що більшість представників політичної еліти свої економічні, фінансові, різнопланові особисті інтереси ставить вище національних та державних інтересів. Це те, що звучить мовою Т.Г.Шевченка, як космополітизм, тільки набагато густіший, глибший, ніж у XVIII – XIX століттях. Тому нерідко верхівка українського істеблішменту має вигляд “п’ятої колони”. Один з дослідників стану світової та української

кризи прямо вказує на колабораціоністський характер діяльності керівників вищих щаблів влади: "Світова економічна криза могутнім ураганом зносить усю паразитичну світову фінансову надбудову. Тому нинішнім господарям світу для забезпечення переформатування фінансової системи необхідні гроші, а вітчизняні компрадори готові їх надати разом із залишками країни" [7, 7].

Світ загальної супермасштабної конкуренції перетворив українську еліту не лише в конформістську, а в лабільну, пластичну, яка здійснює своєрідні циркові трюки, переходячи, "перетікаючи" з однієї партії в іншу, з фракції у фракцію, з коаліції у коаліцію, лише шукаючи собі особисту вигоду. Тому відшукати політика на владному олімпі України з чистою репутацією дуже складно. А в конфліктах еліт на всеукраїнському, регіональному та муніципальному рівнях моральні цінності та порядність поступаються економічній силі. Вислів "ціна питання", який в останні роки став загальновживаним у політичному лексиконі, має цілком предметне значення. Представники місцевих, муніципальних еліт перетворилися в "князьків", які лише регулюють грошові потоки й для них незалежність стала синонімом волюнтаризму, свавілля та самоуправства. Поняття "державна людина" як найвища характеристика представника еліти втратила свій зміст. Нівелювання, принаймні хоч певна мінімізація боротьби трьох політико-економічних кланів верхівки політичної еліти України за лідерство на владному олімпі та їхні провідників на регіональному та муніципальному рівнях вже може означати зміцнення демократії та морально-етичних засад суспільства.

Два десятиріччя незалежності зробили свою справу: від котлети "по-київськи", "по-українськи" український соціум підійшов до того часу, коли громадяни стали не лише говорити, а й думати по-українськи. Моральний вибір стосовно мови перестав бути героїчним учинком, а став елементом свідомого патріотизму будь-якої національно зорієнтованої особистості. На початку 90-х років українська еліта, якої власне ще не було, за винятком українських письменників та частини громадськості західних областей, спілкувалася російською мовою. А ще раніше, за радянського часу, в 70-і роки нікому невідомий історик та археолог Б.М.Мозолевський, який розкопав курган "Товста могила" на Дніпропетровщині і знайшов тепер всесвітньовідому скіфську пектораль і став також враз відомим, писав вірші російською мовою. Коли його запитали, мовляв, чого ви писали російською, то він відповів: "Бо я тоді ще не знав, що я українець". І сьогодні багато представників політичної еліти не знають, а можливо не хочуть розуміти, що вони українці. Українська мова для них є проблемою. Український інформаційний простір далеко ще не український. Але це тільки частина

проблеми. Сама проблема полягає у тому, що серед значної частини української політичної еліти констатується відсутність того, що вчена Є.Сохацька з іншого приводу, з проблем літератури, назвала "елітою українського духу". І цей "український дух" має нерідко як системні (мова, історія, патріотизм, традиції тощо), так і формальні, епізодичні, побутові форми (спілкування в сім'ї, на ринку, в транспорті тощо) вияву. Політична еліта зобов'язана нацією мати "український дух", його пропагувати й бути його ж елітою.

Гальмує процес формування в української еліти відповідальності і відсутність стратегії розвитку суспільства. На це вказує і Л.Кочубей [8, 26].

Отже, значного зняття напруги в суспільстві й приведення суспільства до нормального стану політичного життя політична еліта може досягти, виявивши свою політичну волю з таких питань:

- припинення публічного з'ясування протиріч як зовнішніх (між владою та опозицією), так і внутрішніх (у самій владі та в опозиції), що мають здебільшого не державний, не політичний, а особистісний характер;
- дотримання толерантності в публічних дискусіях у медіа просторі й недопущення одіозних представників політичного бомонду, які виконують роль соціального подразника, до відкритих дискусій;
- категорична заборона використання форм і методів, які ілюструють діаметрально протилежні погляди "ультралівих" та "ультраправих" за межами здорового глузду;
- табування непарламентських, нецивілізованих і просто елементарно безкультурних форм і методів спілкування, які сіють непримиренність, неповагу, ненависть один до одного, суспільний розбрат. Тут необхідне категоричне дотримання парламентської етики, передбаченої регламентом Верховної Ради та регламенту рад регіонального й муніципального рівня;
- усвідомлення політичними елітами України своєї об'єднавчої місії як обов'язку перед нацією.

Таким чином, можна дійти висновку, що в сучасних умовах у політичному просторі України спостерігається невідповідність рівня відповідальності політичної еліти потребам розвитку українського суспільства.

Проблема відповідальності політичної еліти України є важливою науковою і практичною проблемою політичного життя суспільства, тому навіть часткове її розв'язання слугує мінімізації політичної кризи в суспільстві.

У зв'язку з цим є доцільними рекомендації щодо розв'язання цієї проблеми, а саме:

- консолідація зусиль владних еліт і контреліт, як реагування на виклики, котрі стоять перед світом та українським суспільством (у В.Липинського це ідея національного консенсусу), щоб стати політичним лідером нації;
- створення патріотично налаштованими і національно зорієнтованими (незалежно від політичної, ідеологічної та "кольорової" належності) представниками політичної еліти продуктивного поля діяльності для морального очищення;
- активізація з боку неформальних соціальних інститутів (громадських організацій та рухів) цивілізованих форм контролю за діяльністю різного рівня політичних еліт;
- всебічне значне підвищення активності політичних еліт усіх рівнів з метою надання динамічності демократичним перетворенням та створення фундаменту політичної діяльності для майбутніх поколінь;
- організація і проведення публічних "круглих столів", читань з об'єднавчої суспільної тематики, із залученням широких кіл громадськості на різних рівнях суспільства;
- об'єднання всіх свідомих сил суспільства, всіх життєвих сил народу на пробудження почуття співпричетності до загальнонаціональних справ, соборності, творення, розбудови;
- формування колективістських, товариських почуттів у громадян та впровадження різних форм їхньої безпосередньої участі в справах громад, у різних проектах, громадських акціях, форм безпосередньої партипційної демократії (демократії участі) в період становлення громадянського суспільства в Україні;
- законодавче табування відвертої деструктивної політики, спрямованої на руйнацію фундаментальних засад української державності й демократичних процесів у суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ашин Г.К. Современные теории элиты. Критический очерк. – М.: Межд.отношения, 1985. – 256 с.
2. Бердяев Н. Собрание сочинений. – Paris: IMCA-PRESS. – 1990. – Т.4. – С. 395 – 396.
3. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 99 – 111.
4. Золотарьов В. Воля – річ добровільна // Народний депутат. – 2007. – № 2. – С. 16 – 19.
5. Зоткін А. Інститут регіональної влади на прикладі Автономної республіки Крим: циркуляція і рекрутація владних еліт // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С.175 – 184.
6. Зоткін А. Роль регіональних еліт і столичного істеблішменту у формуванні владної еліти в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 95 – 108.
7. Ингульский В. Хакари как способ антикризисной защиты Украины // 2000. – № 49. – 2008. – 5 – 11 декабря.

8. Кочубей Л. Чому еліта безвідповідальна // Віче. – 2007. – № 12. – С. 26 – 28.
9. Лесной В. Про свободу та людську гідність // День. – 2008. – 23 грудня.
10. Липинський В. Братерська сповідь // Н.У.С – № 3/4. – 1985. – С. 414 – 415.
11. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму // Твори. – Київ, Філадельфія, 1995. – Т. 6. – Кн. 1. – С. 365 – 389.
12. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: Сб.: Пер. с исп. // Х.Ортега-и-Гассет. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2001. – 509 с.
13. Пахарев А. Політична еліта. Формальна? Справжня? // Віче. – 1997. – № 11. – С. 3 – 14.
14. Пахльовська О. День, що десятиліття "годує" // День. – 2009. – 17 січня.
15. Політична ситуація та соціально-політичні настрої населення України: червень 2007 р. // uisr@ukrnet.net/
16. Рибачук М. Етнополітика: конфлікт між центром і областями // Народний депутат. – 2007. – № 2. – С. 78 – 81.
17. Рудич Ф. Правляча політична еліта України і синхронізація суспільства // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія: Матеріали четвертої міжнародної науково-теорет. конф. 26 – 27 травня 2005 р., м.Київ. – К.: Фенікс, 2005. – Ч. 1. – С. 3 – 8.
18. Тимошенко Ю.О. Проблеми націотворення в теоретичній спадщині В'ячеслава Липинського // Віче. – 2007. – № 14. – С. 28 – 30.
19. Траверсе О. Політичне лідерство // Віче. – 2006. – № 17 – 18. – С. 73 – 76.
20. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнього дня / Й Хейзинга; Пер. с нидерланд. В. Ошиса. – М.: ООО "Издательство АСТ" 2004. – 539 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Перевозник Лариса Михайлівна – доцент кафедри філософії Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: загальна соціологія, соціологія освіти й виховання, морально-етичні проблеми сучасного українського суспільства.